

DE TIROOLSE VRIJHEIDSSTRIJD EN JOHANN CHRYSOSTOMUS SENN

Auteur: *Frans van der Elzen*

Wie aan het einde van het artikel over de missen (in ditzelfde nummer van de Nieuwsbrief) Schuberts beschrijving van een gruwelijke veldslag tussen Tirolers en Beieren heeft gelezen, heeft mogelijk gedacht, dat deze episode zich in een ver verleden had afgespeeld. Dit is echter niet zo. De strijd om de Lueg-pas vond plaats in 1809 en was slechts een van de vele episodes uit de oorlog die de Tirolers voerden om zich van de Beierse overheersing te bevrijden. Dat kwam zo:

Tirol, dat reeds bijna 450 jaar deel uitmaakte van Oostenrijk, was tijdens de zgn. Coalitieoorlogen tussen Frankrijk enerzijds en coalities van Oostenrijk en andere Europese landen anderzijds, een speelbal van de politiek geworden. Bij het verdrag van Pressburg in 1805 werd het land toegewezen aan het koninkrijk Beieren. Dit had voor de bevolking, die zich sterk verbonden voelde met het Oostenrijkse Huis Habsburg, enkele zeer nadelige gevolgen. Zo werd de militaire dienst ingevoerd, waarvan zij tot dan toe vrijgesteld waren gebleven - vele met geweld ingelijfde jonge mannen deserteerden. Erger nog waren de kerkhervormingen. De zeer katholieke bevolking kon het niet aanzien dat hun bisschoppen vernederd, hun abdijen gesloten en hun kerkelijke feesten verboden werden. Er trad een man naar voren, die al snel de morrende boeren om zich heen wist te verzamelen en hun opstandigheid kanaliseerde: Andreas Hofer. Hij kreeg steun vanuit Wenen, daar de Habsburgers hun sterk gekrompen land en hun eer wilden herwinnen. Op 9 april 1809 barstte de "heilige vrijheidsoorlog" los en binnen 5 dagen hadden Hofer en zijn boeren (met steun van Oostenrijkse soldaten) de Beieren het land uitgejaagd. Maar Napoleon was niet van plan dit op zich te laten zitten. Op 13 mei trok hij Wenen binnen en kort daarna werd Innsbruck door de Fransen heroverd. Opnieuw trok de inmiddels tot opperbevelhebber van Tirol benoemde Hofer met zijn leger ten strijde en overwon op 29 mei de Fransen bij Innsbruck. Intussen had Aartshertog Karl van Oostenrijk Napoleon bij Asperen verslagen, maar Napoleon sloeg terug : hij overwon op zijn beurt op 6 juli de Aartshertog bij Wagram en zond vervolgens een legerkorps van 50.000 man naar Tirol, met de opdracht de leiders van de opstand gevangen te nemen en steden en dorpen in de as te leggen. Op 13 augustus volgde een nieuwe tegenaanval van de Tirolers, die weliswaar veel geringer in aantal waren, maar zich door hun kennis van de bergen overal konden verschuilen. Nadat op 20 augustus Salzburg door de Tirolers was bevrijd trokken de Fransen zich uit het land terug. Toen volgde de Vrede van Schönbrunn. Tot verbijstering van de Tirolers, die van keizer Franz II de plechtige verzekering hadden gekregen, dat hij nooit vrede zou sluiten als hij daardoor het land Tirol weer af zou moeten staan, werden zij opnieuw bij Beieren ingelijfd. Nog eenmaal trachtten de Tirolers zich van het Beierse juk te bevrijden. Op 25 september konden 5000 Tirolers in verbitterde gevechten in de bergen de Beieren de grens over jagen en veroverden 1100 man de Lueg-pas bei Golling – dit is de episode, waar Schubert over schrijft. Maar alles was tevergeefs. Hofer werd, na enkele nederlagen te hebben geleden, verraden, gevangengenomen en geëxecuteerd en de opstand was ten einde. Het land zou echter niet lang onder de Beierse overheersing zuchten : in 1814, na de nederlaag van Napoleon, kwam Tirol terug onder de Oostenrijkse kroon.

Tekenend voor Schubert is dat, hoewel uit zijn beschrijving blijkt dat hij zich in de gebeurtenissen op de Lueg-pas sterk heeft ingeleefd, hij niet van bijzondere sympathie of antipathie ten opzichte van de twee partijen blijkt geeft, terwijl de verhalen die hij op het Konvikt zal hebben gehoord ongetwijfeld sterk Tirols-nationalistisch gekleurd zullen zijn geweest. In 1809, toen de opstand zich afspeelde, was Schubert 12 jaar en zat hij al sinds een jaar op het Konvikt. Daar bevond zich, naast meerdere zonen van Tirolse vrijheidsstrijders, ook de twee jaar oudere beursstudent Johann Chrysostomus Senn (1795 – 1857), afkomstig uit Pfunds in Tirol. Zijn vader, Franz Michael Senn, rechter en vrijheidsstrijder, had in 1799, ten tijde van de tweede coalitieoorlog, een belangrijke rol

gespeeld door samen met twee andere notabelen van Pfunds te voorkomen, dat de Fransen de stad in de as legden. Ook had hij een vergeefse actie tegen de privileges van de Tirolse adel gevoerd. En ook al verbleef Johann Senn in 1809 in Wenen, de gebeurtenissen tijdens de bevrijdingsoorlog in zijn land hebben lijken hem voor de rest van zijn leven te hebben getekend. Daar heeft mogelijk ook toe bijgedragen, dat zijn vader in 1813 werd vermoord – in Wenen, waar de familie intussen was gaan wonen.

Johann Senn werd ook een vrijheidsstrijder, maar dan op zijn manier: op het geestelijk vlak. Al in 1809 had hij het gedicht “Der rote Tiroler Adler” geschreven, dat enorm populair werd en hem in Tirol een zekere beroemdheid bezorgde.

Hij was een zeer begaafde leerling en had dan ook een beurs gekregen om aan het Konvikt, dat niet alleen als hofleverancier van Hofsängerknaben, maar ook als zeer vooraanstaand opleidingsinstituut bekend stond, zijn middelbare schoolopleiding te kunnen voltooien. Een van zijn medeleerlingen, Josef Kenner, ook hij zoon van een Tirolse leider, schreef later de volgende herinnering aan hem op (Deutsch: Erinnerungen, p.102-103):

“Senn verbleef in het Konvikt, net als vele andere zonen van Tirolse leiders in 1809. Een heerlijke, warmvoelende jongeling, gedrongen en krachtig [van gestalte], een stijfhoofdige filosoof, openhartig tegenover zijn vrienden, gesloten tegenover de rest, vrijmoedig, heftig, een hater van dwang van buitenaf. Zijn lot verwekte mijn diepste, weemoedige deelname: ik zie de bloeiende, jonge en vurige man nog voor mij, zoals hij toen was.

De disciplinaire straf van een kameraad veroorzaakte – ik geloof in 1814 of 1815 – een opstand onder al zijn vrienden, die hem met geweld aan uit cachot, waar men hem in het geheim had opgesloten, wilden bevrijden. Senn nam hieraan deel, net als Rueskäfer, die nu onderstaatssecretaris bij het ministerie van Financiën is. Rueskäfer verliet daarop meteen vrijwillig het Konvikt; Senn verloor zijn stiftsplaats [voor beursleerlingen] omdat hij, hoewel arm, zich er niet toe kon vernederen om tegen zijn overtuiging in toe te geven, dat de straf rechtvaardig was geweest; zijn vrijzinnigheid werd verdacht, zijn onbuigzaamheid scheen gevaarlijk. Ik heb hem niet meer gezien.”

Of dit verhaal helemaal klopt valt te betwijfelen, aangezien Senn (volgens Hilmar Schubert-Lexikon) het Konvikt in 1815 verliet met een onderwijzersdiploma op zak. Maar het tekent ongetwijfeld het karakter van de jongeman. Deze bleef in Wenen en studeerde tot 1820 filosofie, rechten en medicijnen. Tegelijkertijd voorzag hij als huisleraar in zijn onderhoud. Omstreeks 1815, dus nadat hij het Konvikt verlaten had, kwam hij in nauwer contact met Schubert en diens kring van kunstenaars en intellectuelen, waarvan hij enkele leden, met name Franz von Schober, al langer kende. Al gauw vormde hij samen met Franz von Bruchmann het geestelijk middelpunt van de vriendenkring. Hun beider filosofische overtuigingen, met name het pantheïsme van Hegel en de daaraan verwante natuurfilosofie van F.W. Schelling, alsmede hun voorkeur voor de “nieuwe school” van de Romantiek, strookten niet met het toen nog algemeen levende gedachtengoed van de Verlichting, maar werden al snel door de anderen overgenomen en vonden mede hun weerslag in Schuberts keuze van gedichten, en ook in de vele brieven en gedichten die de vrienden elkaar onderling stuurden. Uit die tijd is een veelzeggende uitspraak van Schubert bewaard gebleven; *“O fantasie! Blijf nog bij ons, ook al word je maar door wenigen erkend en vereerd, om ons voor de Verlichting, dat lelijke geraamte zonder vlees of bloed, te behoeden!”* (Geciteerd door Dürhammer, p.17 van zijn boek Schuberts literarische Heimat.)

Door de steeds wisselende politieke situatie, vooral bepaald door de vele oorlogen tegen Napoleon, werd er ook hevig over politiek gediscussieerd, en in deze kring vonden patriottisme en het democratische vrijheidsideaal een gunstige voedingsbodem. Na zich eerst tegen Napoleon en de bezetting door zijn legers te hebben gekeerd, ontstond uit de teleurstelling, die als gevolg van de benauwende restauratie-politiek optrad, een beweging in tegengestelde richting en keerde men zich tegen de Oostenrijkse regering.

Senn zelf was tevens lid van een studentencorps, een zgn. “Burschenschaft”, en ook daarin schijnt hij een vooraanstaande plaats te hebben ingenomen. Deze corpsen, die vanaf 1815 in Duitsland en al snel daarna in Oostenrijk ontstonden, hadden vrijheid en vaderlandsliefde hoog in het vaandel staan. Nadat echter in 1819 een corpsstudent de absolutistisch gezinde

dramaturg August von Kotzebue – van wie Schubert teksten gebruikte voor zijn eerste dramatische werken *Der Spiegelritter* (D11) en *Des teufels Lustschloss* (D 84) – in Mannheim had vermoord, werden zulke corpse bij de zgn. Karlsbader Beschlüsse van 1819 verboden en werden soortgelijke verenigingen in toenemende mate door de politie gewantwoord en bespioneerd. Ook Senns studentenkring was door de politie geïnfiltreerd en tenslotte verboden. Door het dagboek van een van de leden, waarin de opmerking voorkwam: “Senn is de enige mens die ik in staat acht, voor een idee te sterven”, werd deze laatste als bijzonder gevaarlijk beschouwd. Zo kwam het dat op 20 januari 1820 de politie een inval deed bij Senn, waar zich op dat moment onder meer ook Schubert en Bruchmann bevonden. Er werd huiszoeking verricht, en Senns papieren werden in beslag genomen. Senn zou niet zijn geweest als hij zich dit zonder meer had laten welgevalen. Hij beschimpde en beledigde de politieambtenaren, verkondigde dat hij zich niets van de politie hoefde aan te trekken omdat de regering te dom was om in zijn geheimen door te kunnen dringen, en werd hierin door Schubert en de andere aanwezige vrienden luidkeels gesteund. Zij werden allen meegenomen naar het politiebureau en enige tijd vastgezet. Schubert, die er een blauw oog aan schijnt te hebben overgehouden, kwam er samen met Bruchmann met een strenge berisping van af. Maar Senn, die op geen enkele invloedrijke steun kon rekenen – zijn vader was immers al dood en hij was noch rijk, noch van adel – werd 14 maanden gevangen gehouden en vervolgens zonder enige vorm van proces naar Tirol verbannen. Naar de reden voor dit ook voor die tijd tamelijk wrede lot blijft het gissen. Volgens de politieverslagen was Senn zo hevig verontwaardigd en gekwetst over de hele gang van zaken, dat hij elke medewerking weigerde en bij tijd en wijle als een krankzinnige tekeer ging. Om hem tot medewerking te dwingen werd hij op water en brood gezet en “lichamelijk getuchtigd”. De onderzoekscommissaris omschreef hem als een zeer begaafde, zelfs geniale geleerde, maar met verkeerde principes. Daarnaast werd hem volgens een bewaard gebleven politierapport “verderfelijke invloed” toegeschreven. Of dit politiek bedoeld was of, zoals Dürhammer suggereert, er ook een vermoeden van (streng verboden) homoseksuele relaties, althans “het verleiden van jongeren” was, kan niet worden nagegaan. Feit is wel, dat een dergelijk vermoeden niet geheel ongegrond was, daar de pantheïstische levensovertuiging zeker ook hedonistische trekken vertoonde en Senn aan met name Schober zeer tedere sonnetten en brieven schreef. Senn keerde dus in maart 1821 terug naar zijn geboortestad Pfunds, vanwaar hij later naar Innsbruck verhuisde. Hij bleef daar onder toezicht van de politie staan. Zijn verbanning had automatisch tot gevolg, dat hij voor geen enkele carrière als leraar of ambtenaar meer in aanmerking kon komen; ook het geven van privé-lessen, waarmee hij tot dan toe in zijn onderhoud had voorzien, werd hem verboden. Hij werkte tegen een karig loon als klerk op een advocatenkantoor en kreeg schulden omdat hij zich de boeken, waar zijn geest zo'n behoefte aan had, niet kon veroorloven. Wat hij toen deed, is kenmerkend: hij nam voor een klein bedrag de dienstplicht van een Italiaanse loteling over en kwam zo zelf nog in Italië terecht. Hij was enige tijd soldaat, daarna leraar aan een kadettenschool en bracht het tenslotte tot luitenant. Na zijn pensionering uit de dienst in 1832 schijnt hij nog op verschillende advocatenkantoren te hebben gewerkt. Maar de vernedering en het gemis van zijn vriendenkring is hij nooit geheel te boven gekomen.

Bruchmann, die hem nog enkele keren bezocht, bracht in de herfst van 1822 twee gedichten van Senn mee, die Schubert op muziek zette: *Selige Welt* (D 743) en *Schwanengesang* (niet de cyclus maar het lied, D 744), beide zeer kort en beide in de toonsoort As-groot, die volgens Dürr verwijst naar de dood als betere wereld. Waarbij echter wel dient te worden opgemerkt, dat terwijl *Schwanengesang* inderdaad duidelijk betrekking heeft op verlangen naar en angst voor de dood, die tot transfiguratie zal leiden, *Selige Welt* toch vooral blijkt geeft van verzoening met de realiteit en wijze berusting: alleen de waan zoekt naar een niet-bestaand gelukzalig eiland, de mens kan overal zijn bestemming vinden. Graham Johnson oppert dat Schubert – ten gevolge van de syfilis die zich omstreeks die tijd bij hem manifesteerde – in het gedicht *Schwanengesang* een weerspiegeling van zijn eigen geestelijke toestand van dat moment kan hebben gevonden. In het gedicht *Selige Welt* ziet

Johnson een portret van Senn: het is compact en gespierd, openhartig en zonder omhaal van woorden geformuleerd – en het verdwijnt even plotseling van het toneel als Senn uit Schuberts leven. Het veelvuldig doubleren van de zangmelodie door de begeleiding tenslotte duidt, net als in *Mut* uit *Winterreise* (D 911/22), op krachtige doelgerichtheid en onwrikbare vastberadenheid. Deze liederen werden in augustus 1823 als opus 23 gepubliceerd, samen met nog twee liederen : *Schatzgräbers Begehr* (D 761) op een gedicht van Schober, en *Die Liebe hat gelogen* (D 751) op tekst van Platen, een andere outcast met wie Bruchmann contacten onderhield. Opvallend is, dat in de eerste editie van deze opus 23 de naam van Senn niet eens genoemd wordt en dat dit opus, als eerste van Schuberts liederenbundels, aan niemand is opgedragen. De conclusie die Dürhammer daaruit trekt, is dat Schubert de bundel stilzwijgend aan Senn opdroeg. Contacten met politieke delinquenten konden voor iedereen het einde van hun carrière betekenen en ook Schubert heeft zich hier, zij het ongetwijfeld met grote tegenzin en enig schuldgevoel, aan moeten conformeren. Had hij erop gestaan de naam van de dichter te handhaven, dan zou de uitgever zeker geweigerd hebben de liederen te publiceren.

Pas in 1838 verscheen in Innsbruck een bundel met een aantal door de censuur meer of minder verminkte gedichten van Senn. Vele hiervan zijn sonnetten, een versvorm die in de tijd van de verlichting in onbruik raakte maar door de romantiek werd herontdekt en gecultiveerd. Senn had een grote voorkeur voor deze versvorm, niet alleen als romantiker maar ook en vooral als filosoof: de eerste twee kwatrijnen kon hij voor these en antithese gebruiken, waarna in de twee terzetten de synthese volgde. Het is nochtans typisch dat Senn de sonnetvorm vooral ook gebruikte voor de vele gedichten die hij aan zijn vrienden richtte, waarbij voor de zekerheid alleen misleidende initialen in de bundel werden afgedrukt. Een ervan echter draagt de titel “an S. den Tondichter” . Dat kon, want Schubert was toen al tien jaar dood. Wanneer het gedicht geschreven werd is echter onduidelijk, want Senn placht zijn gedichten niet te dateren. De tekst lijkt er echter op te wijzen, dat Schubert ten tijde van het ontstaan nog leefde.

De heer Jan Brester, voormalig bestuurslid van de Schubert stichting, was zo vriendelijk ons de tekst van dit sonnet uit de nalatenschap de vorig jaar overleden Prof Marius Flothuis te doen toekomen. Hier volgt de tekst, waarbij tussen [] de wijzigingen staan, die bij de publicatie in 1838 werden aangebracht:

An Franz Schubert [An S. den Tondichter]

Des Genius [Apollo's] Wort war einst vor dir erklingen:

“Ich will zum heil'gen Sänger ein dich weihen.

“Wenn du entsagst dem blüh'nden Lebensreihen,

“Nur staunend singst, von ew'ger Gottlust trunken.”

Er sprach's. Du warst in Andacht hingesunken,
Sein Wollen konnt' nur Müssen dir verleihen;
Im Leben solltest du zum Kind gedeihen,
Doch im Gesang hast Orpheus du erschwungen.

Gelöst dein irdisch Sein in Harmonien,
Entschwebest du auf der Begeist[er]ung Flügel
Zu des Olympos schneebedeckten Höhen.

Und wenn du schwebst voll trunkner Fantasien,
Entsinket dir des eignen Lebens Zügel,
Und süße Töne müssen dich verwehen!

Hetgeen ongeveer als volgt kan worden vertaald:

Eens weerklonk voor jou het woord van het Genie [Apollo] : / "Ik wil je tot heilige zanger wijden / als je afstand doet van de bloeiende reidansen des levens / en slechts vol verwondering zingt, dronken van eeuwige godsvreugde."

Hij zei het. Jij was in eerbiedige aandacht neergezonken, / Zijn willen kon voor jou slechts moeten betekenen; / In het leven moest je tot kind worden, / Maar in het lied ben je tot Orpheus opgestegen.

Jouw aardse zijn opgelost in harmonieën, / Zweef je weg op de vleugels der geestdrift / tot de sneeuwbedekte hoogten van de Olympus.

En als je zweeft, vol dronken fantasieën, / Valt de teugel van het eigen leven je uit de hand, / en zoete tonen moeten je doen verwaaien!

Vanuit zijn eenzaamheid lijkt de banneling zo antwoord te hebben willen geven op Schuberts hierboven aangehaalde oproep aan de fantasie: zij heeft hem niet verlaten.

Senn zocht, naar het schijnt, later zijn troost in de drank en stierf uiteindelijk op 62-jarige leeftijd te Innsbruck. In 1899 verscheen nog de bundel *Echte Tiroler Lieder* met gedichten van zijn hand. Veel gedichten werden echter nooit gepubliceerd. Zij worden in het Landesmuseum Ferdinandeum in Innsbruck of de Wiener Stadt- und Landesbibliothek bewaard – de nalatenschap van een bijzonder begaafd mens die, gehavend door de omstandigheden en gehinderd door zijn opvliegende karakter, helaas geen andere roem verwierf dan als voetnoot in de Schubert-literatuur.

Geraadpleegde literatuur:

- Deutsch, Otto Erich. *Schubert. Die Dokumente seines Lebens*. (Leipzig, 1980)
Deutsch, Otto Erich. *Schubert. Die Erinnerungen seiner Freunde*. (Leipzig 1957)
Dürhammer, Ilija. *Schuberts literarische Heimat*. (Wien 1999)
Dürhammer, Ilija. *Dioskuren im Schubert-Kreis. Senn, Bruchmann und Schober – das philosophische Triumvirat*. In: "Schubert durch die Brille", Mitteilungen 19 des IFSI, Juni 1997
Dürr, Walther & Krause, Andreas (Hg.) *Schubert Handbuch*. (Kassel, 1997)
Enzinger, Moriz. *Zur Biographie des Tiroler Dichters Joh. Chrys. Senn*. In: "Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen", 1846, pp.169-193
Hilmar, Ernst en Jestremski, Margret. *Schubert Lexikon*. (Graz, 1997)
Johnson, Graham. Kommentaren bij de opnamen van Senn-liederen in de CD-booklets van *The Hyperion Schubert Edition nrs 2, 11 en 28*.
Pfaundler, Wolfgang en Köfler, Werner. *Der Tiroler Freiheitskampf 1809 unter Andreas Hofer*. (München 1984)
Internet.